

Є. С. Воронін, Є. К. Поперечна, Ю. В. Поздрань
Видозміна українських фразеологізмів у процесі історичного розвитку

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Охарактеризовано джерела української фразеології; досліджено видозміну значень окремих українських фразеологізмів у процесі історичного розвитку, з'ясовано причини зміни значень.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, значення фразеологізму.

Abstracts

The sources of Ukrainian phraseology are described; the modification of the meanings of certain Ukrainian phraseologisms in the course of historical development was studied, the reasons for changing values are found.

Keywords: phraseology, phraseological unit, meaning of phraseologism.

Вступ

У фразеології кожної мови у високохудожній формі зосереджено основну інформацію про найприкметніші особливості та найвизначніші здобутки матеріальної та духовної культури народу, його світогляд, менталітет та морально-етичні орієнтири. Українська фразеологія сформувалася у процесі тривалого історичного розвитку нашого народу, його культурних, економічних та політичних зв'язків з іншими народами.

Основна частина

Фразеологізм – це відтворювана одиниця мови з двох або більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом та структурою. [1: 241]. Фразеологічні одиниці в усьому багатстві їхніх семантично-структурних, генетичних і стилістичних різновидів становлять основу сучасної української літературної мови, її духовно-культурну сутність і стилістичну окрасу. Українські письменники й публіцисти у своїх творах широко послуговуються фразеологізмами, використовуючи величезний потенціал їхньої образності й виразності, глибоку мудрість й естетичну довершеність.

Значна кількість українських фразеологізмів виникла зі словосполучень на позначення вчинків людини в різних ситуаціях, з родинних стосунків, реалій побуту, наприклад: *водити за ніс, кліпати очима, копити губи, мотати на вус, протуркотіти вуха, розмахувати кулаками після бійки, бити себе в груди, хапатися за соломинку, гнути спину, танцювати від печі, ковтати слину, махнути рукою, зіпнутися на ноги, руки сверблять, склавши руки, пальчики оближеш, як за рідного батька, з молоком матері, свій брат, з одного тіста, як горохом об стіну, горох з капустою, як медом по губах, по саму зав'язку, казанок варить, облизати макогона, за одним рипом, кути не держиться*. Значне місце посідають фразеологізми, що виникли на основі спостережень за явищами природи, тваринним та рослинним світом: *як вітром здуло, свіжим вітром повіяло, пустити за вітром, як грім з ясного неба, хмари згущуються, витати в хмарах, з дощу та під ринву*. Є фразеологізми, у яких відображено різні історичні обставини, наприклад: *вільний козак, козацьке сонце, наче татарська орда, голо як би татари пройшли, наче на турка йде, мудрий як лях по шкоді*.

Однак більшість фразеологізмів виникли в результаті господарської діяльності людини, її зайнятості різними ремеслами, зокрема: *ковальське ремесло (кувати вухналі зубами, брати в лецата, попадати в лецата, дати гарту), ткацько-прядильне ремесло (розмотувати клубок, клубком ставати в горлі, сім раз відміряй і один раз відріж), робота в сільському господарстві (прокласти першу борозну, орати переліг, перти плуга, одягати вуздечку)* тощо.

Помітний слід у фразеології української мови залишили народні звичаї, обряди, вірування та забобони, наприклад: *дістати гарбуза, на рушник стати, зв'язати руки, як засватаний, пускати ману, зуби заговорювати*.

Варто зазначити, що у процесі історичного розвитку значення деяких фразеологізмів зазнало змін, наприклад:

1) *Моя хата скраю – нічого не знаю* – характеризує людину, байдужу або пасивну до громадських справ. Раніше цей фразеологізм навіть звучав інакше: «*Моя хата скраю – першим ворога зустрічаю*» - так говорили ті, кому долею було заготовлено першим зустріти ворога під час

нападуна село. Цей фразеологізм був дуже популярним у часи монголо-татарських набігів на Київську Русь [2];

2) **Шиворіт на виворіт** – якщо зробив щось не так, як годиться, навпаки, переплутав – у таких випадках скажуть: *шиворіт-навиворіт*. Зараз це начебто цілком невинний вираз. А в давнину його пов'язували з ганебним покаранням. У часи Івана Грозного боярина, який завинив, садили задом наперед на коні у вивернутому навиворіт одязі і в такому вигляді, знеславленого, возили по місту під свист і глузування вуличної юрби. До речі, шиворіт – це комір;

3) **Прикласти руку** – означає взятися за щось, чи бути причасним до чогось. Раніше у середні віки фразеологізм «*Прикласти руку*» мав трохи інше значення. Він був пов'язаний із тогочасною документацією: для надання певному документові сили і підтвердження згоди людина мала залишити відбиток свого пальця на папері [3];

4) **Спіймавши облизня** – фразеологізм використовують у тому випадку, коли не отримують того, на що розраховували чи, принаймні, на що сподівалися [4];

5) **Жити на широку ногу** – жити у великому достатку, розкішно, не зважаючи на витрати. Значення цього фразеологізму не зазнало істотних змін у процесі історичного розвитку мови. Виявляється виник він через моду, що з'явилася в Англії ще у XII столітті. Подейкували, що на великому пальці правої ноги англійського короля Генріха II з'явився жахливий нарост. Король ніяк не міг змінити форму спотвореної ноги. Тому він замовив собі черевики з довгими, гострими, загнутими догори носками. Ефект виявився приголомшливим. Вже наступного дня шевці були завалені замовленнями на «носате» взуття; кожен новий замовник прагнув зробити взуття більшим, ніж попередній. Король вирішив за краще обмежити довжину носків на рівні закону: простим громадянам дозволялося носити черевики з носком не довше 15 сантиметрів, лицарям та баронам – близько 30 сантиметрів, а графам – 60 сантиметрів [3];

6) **Перемивати кістки** – означає пригадувати життя покійного. Цей фразеологізм походить зі старослов'янського обряду очищення кісток через декілька років після смерті для звільнення померлого від гріхів, учинених під час життя, для того, щоб його душа знайшла спокій [3];

7) **Гнути спину** – означає важко й сумлінно над чимось працювати. За часів кріпацтва цей фразеологізм мав значення принижуватися перед кимось. Переважно це були кріпаки, які принижувалися перед своїм паном. Цей фразеологізм зберіг своє значення до наших днів, однак соціальне явище кріпацтва зникло, тому можна говорити про зміну сфери використання цієї фразеологічної одиниці [5].

Висновки

Отже, фразеологізми посідають чільне місце в лексичному фонді української мови. Час змінює практично все і фразеологізми не є винятком. Установлено, що значення окремих фразеологізмів із плином часом змінювалося, набувало нових відтінків, переосмислювалося. Сьогодні фразеологізми є потужним джерелом для збагачення та розвитку української мови, а також важливим чинником формування лексичної національно-культурної своєрідності.

Список використаних джерел

1. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 368 с.
2. «Моя хата с краю» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://tidna.ua/2014/02/nahadyu-avtentychnu-narodnuprykazku-moya-hata-skraju-pershym-voroza-zustrichayu/>
3. «Жити на широку ногу», «Перемивати кістки», «Прикласти руку» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.planeta107.zp.ua/index.php/2011-01-30-19-41-37/2011-05-20-15-49-03/624-2011-07-30-15-39-10>
4. «Спіймати облизня» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/oblyzenj>, <https://dovidka.biz.ua/piymati-obliznya-frazeologizm/>
5. «Гнути спину» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://school-world.com.ua/lib/odnoznachnist-i-bagatoznachnist-frazeologichnix-odinic-ix-omonimizaciya/>

Воронін Євген Сергійович – студент групи 3-ПІ 18б, факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: voronin22003bf4@gmail.com.

Voronin Evgeniy Sergiyovich – student of 3-PI 18b group, Faculty of Information Technologies and Computer Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: voronin22003bf4@gmail.com.

Поперечна Єлизавета Костянтинівна – студентка групи 3-ПІ 18б, факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: pprliza@gmail.com.

Poperechna Elizaveta Konstantinovna – student of 3-PI 18b group, Faculty of Information Technologies and Computer Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: pprliza@gmail.com.

Поздрань Юлія В'ячеславівна – канд. філол. наук, старший викладач кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, yuliapozdran@ukr.net.

Pozdran Yuliia Vjacheslavivna – Candidate of Philology, lecturer of the Linguistics' Department, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, yuliapozdran@ukr.net.